

նաւորապէս՝ «տեղ մը, որ գետով շրջապատուած է եւ ուր որթատունկ կը մշակուին» հետեւաբար «այգետան» եւ ընդհանրապէս «մշակութեան յարմար վայր» (էջ 194). պս. ۱۰۱) կը նշանակէ «գետ» իսկ «استاق»՝ «այգի». այս երկու բառերը բարդուած իրարու հետ տուած են պահպանելու մէջ rôdastâk եւ rûdastâ ձեւերը (էջ 195), որոնց վրայ յենելով կարելի է այժմ ad օրինակներու «յարգետան» գրութիւնը աւելի ուղիղ եւ աւելի օրինաւոր համարել: Մառ իր մեկնութեամբ կու գայ կը միանայ անտարակոյս Սարգիսեանի կարծիքին հետ, սա տարբերութեամբ միայն որ մինչ Սարգիսեան բառս յատուկ անուն կը կարծէ (տես նաեւ Ագաթ. եւ իւր բղմբ. գաղտնիքը, էջ 335), Մառ հիմնուելով պահպանելու եւ վրացերէն ձեւերու՝ կ'ապացուցանէ թէ հասարակ անուն է «այգի» նշանակութեամբ: Գ. Տէր-Մկրտչեան կ'ընդգրկէ Մառի հեղինակաւոր այս բացատրութիւնը եւ կու տայ անդրադայն հետաքրքրական լուսաբանութիւններ (Ագաթանգեղոսի աղբիւրներէց եւ այլն, Վաղարշապատ 1896, էջ 19-24):

Հ. ԱՐՈՍՏԱՆԵՍ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԳՆՆԱԿԱՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՐԱԽԱՆԻ

ՆՈՐԱՅՐԻ Ն. ԲԻԻԶԱՆԴԱՆՆԵՐ

(ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ)

ԻԶ. 1496. «Կոտինդ. Բիւզանդ. պատմիչ (Ե. Ի. Գ.), կ'ըսէ, որ անարժան թագաւորն Պապ՝ ընթերցաց ատեն «Գեղ մահու ընդ Կոտինդին խառնեալ», խմցուց Ս. Ներսէս հայրապետի, եւ թունաւորեց, հաւանօրէն է յն. Κότινος, վայրի շիթենու (Oleaster) կուտ»,
= կը գրէ եւ Նոր Հայկ. «Կորինդ. Գ. նոյն կարծեցեալ ընդ յն. Κότινος, Acinus, որ է Հատ խաղողի կամ չամչի»,
Յն. Κοτινάς է գլ. Olive sauvage, վայրի շիթապտուղ, եւ Κότινος, գլ. Olivier sauvage, վայրի շիթենի, չգիտեմ թէ ո՛ր գտած են Նոր Հայկ. եւ Հ. Ալեշան թէ Κότινος է «Հատ խաղողի՝ կամ չամչի», եւ «վայրի շիթենու կուտ», վայրի շիթենու կամ շիթապտուղ թունաւորեալ համարել զՍ. Ներսէս՝ անտեղի է. Կորինդ (զոր ճարտարին Բ., երես ԿԳ. 22 Ս. Ղազարու, կը գրէ Կորինդ) անշուշտ պարսկերէն բառ է եւ կը նշանակէ բաժակ, թերեւս նոյն ընդ յն. Κόινδος,

Կորինդ, որ առեալ է պարսիկ լեզուէ՝ է Sorte de grande coupe. Ըստ այսմ հաւանական է ընթերցումը ի Բիւզանդ., «Գեղ մահու ընդ Կորինդին խառնեալ», այս ինքն ի բաժակն:

Ծանօթութիւն.

1. (Երես 335.) Հորն Խաղողի՝ յն. կ'ըսուի Αχινος, գլ. Grain de raisin.

ԻԵ. 1619. «Համկնայ? Ըստ Ս. Ռոշքեան է Դափնի կամ Դափնոյ հատերն»,

= Ռոշքեան կը գրէ. «Համկնայ. Դափնոյ տեսակ՝ որ զՀատ կոչուս [իմա իտ. Cócocola, Bacca, գլ. Baie] ունի. Baccalia [գլ. Laurier commun qui porte beaucoup de baies], Գաղ. բառ»,

Գաղիանոսի բառից գրածն է. «Բակշաթէ-Համկնայ, փալիալնայ հին, որ է խոճկորակ», Գաղ. Գ. — «Բակշաթէ-Համկնայ, փալիալնայ հին, եւ ինքդ խոճկորակ», Գաղ. Ա (չեք ոչ ի Գաղ. Բ. ոչ ի Գաղ. Գ): Ռոշքեան զԲակշաթէ ուղղած կամ ընթերցած է Բակշաթէ եւ զուգած ընդ նմանաձայն լատինականին Baccalia, Ազգ. Դափնոյ, որոյ հոմանիշ ալ կը գնէ հայերէն Համկնայ, մինչդեռ Բակշաթէ եւ հոգի (նշ. հոգի) անբաժան բառեր են արաբական և յօդիւ միաւորեալք, Պէթէթէ-Է-Է-Է-Է-Է = թուրք. Սէֆէթ-Է-Է-Է = լատ. Tortulaca (Meninski, Onomastikon) = գլ. Pourpier. Արաբերէն Պէթէթէ է, 1. Բանջար, 2. Ոլուն կամ Բակշաթէ, զնշանակութիւն հետեւ բառին՝ բոյս է թէ այլ ինչ, չգիտեմ. բայց այսչափ ստոյգ է որ չեք հայերէն կամ արաբերէն բառ՝ Համկնայ = Ազգ. Դափնոյ: Իսկ Փակշաթէ-Է-Է-Է, որ կայ գրեալ եւ Փորթէթէ-Է-Է-Է (տես ի համարն ՀԵ), է պրո. «Փորթէթէ կամ Փերթէթէ, Անմեռուկ, Փրփրեմ, թուրք. Սէֆէթ-Է-Է, Փերթէթէ². արաբերէն Պէթէթէ-Է-Է հոգի, (Գեորգ), գլ. Pourpier, որ հայերէն կ'ըսուի նաեւ խոճկորակ (նշ. Կոճկորակ), ինչպէս կը գրէ Հ. Ալեշան, տես ի համարն ՀԵ):

Ծանօթութիւն.

1. (Երես 336.) Սխալ է ի թ. 422 Պէթէթէ-Է-Է-Է-Է-Է, փոխ. հոգի, որ ուղիղ կը գրուի թ. 1047 հոգի, հոգի:

2. (Երես 336.) Հ. Ալեշան կ'ըսէ ի թ. 123, ընտիր անունն է Փրփրեմ, որոյ աւելի ձեւ. «Անմեռուկ» է բուն հայ անունն գլ. Pourpier բանջարը, ընտիր եւ վայելուչ բառ Անմեռուկ odorant (տես Գալոս ի համարն ՀԶ), իսկ «Փրփրեմ» է թուրքերէն Փերթէթէ, ըստ ասելոյ Գեորգայ:

որպէս կորեկօղի այսինքն Պաշտ. եւ այս հռչակեալ իմն է առ Պարսիկս, զոր մարտողական համարեալ ի գործ ածեն: Եւ եւս ասի սա զըրոյ Թէրիսանէին եւ զըրոյ Թթուուտի, այսինքն Թէրիսանէին, Լատիններէն Muria է իտ. Salamoja, այսինքն Աղաջուր. եւս՝ Salsa di tonno, այսինքն Որթձկան (գլ. Thon) ամբար. եւ Օղուլուխեան ալ կը գրէ. "Muria brassicae. Աղջուր կաղամբի, Լատիններէն՝ բրէսսիկա, երես 19: Մորէ եւ Muria (= Մորէ, Ամիրտ.) Թուի ի յունականէն $\mu\sigma\rho\delta\varsigma$, յորմէ $\acute{\alpha}\lambda\mu\upsilon\rho\acute{\iota}\varsigma$ = գլ. Saumure, տես Լիտրէ ի ստուգաբանութեան Saumure բառի: Այս ամենայն կը հաւատտէ Թէ մեր Բժշկարանաց Մորէն ոչ է Բանջարեղէն, այլ կամ նախնի Յունաց եւ Հռովմայեցւոց $\Gamma\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$, Garum՝ ըսածն, կամ $\acute{\alpha}$ եւ է Աղաջուր՝ կերպակերպ հանդերձանօք:

Կիւրդի Աղբքսանդրացւոյ Մորէն, զոր Լ. Ալիշան կը յիշէ եւ ի Թ. 46, չունի բնաւ աղերս ընդ Մորէի, մանաւանդ զի խնդրական է հարազատ ընթերցումն. Նոր Հայկ. կը գրէ յ'Ալիքան, եւ ի "Մորի", "Ալիքան բանջար ինչ է, եւ կամ Թուի փոքրիկ՝ նման հորէ կամ կաղանչանն", բայց ի "կաղանչանն", "նման հորէ կամ կաղանչանն", Եթէ կայ բնագիր Մեկնութեան Թագաւորաց գրոց ի Կիւրդէ՝ ստուգելի էր ի բնագրէն, ապա Թէ ոչ՝ քննելի էր ի հայերէն Չեռագիրս Կիւրդի հորէ ունին Թէ հորէ:

Պաշտ. Թէրիսանէին.

1. (Երես 238.) S. Gregorii Theologi Opera omnia; Opera et studio Monachorum Ordinis sancti Benedicti e Congregatione sancti Mauri [այսինքն Benedictins de Saint-Maur]. Հատոր Ա, տպագրեալ ի Պարիս 1778, միածալ:

2. (Երես 238.) "Ipse interim sporta in altum sublatus, melle et garo [մեղու եւ հորէին] undique perfusus, apibus et vespis meridiano tempore pungebatur, ardentissimo sole lucente."

3. (Երես 238.) Զնշանակութիւն Կիւրդի բառի չգիտեմ. բայց Բաժին, որ կայ եւ ի Բժշ. Զ, 325 (22 Ս. Ղաղարու), "Բաժին, որ է Սաւորիսին" (սխալ է ի Թրգմ. Գեղոց, "Արիւրիսին, Բաժին") է յն. $\Sigma\alpha\pi\epsilon\rho\delta\iota\omicron\nu$ կամ $\Sigma\alpha\pi\epsilon\rho\delta\eta\varsigma$, գլ. Saumure ou Poisson salé qu'on tirait en abondance du Pont-Euxin յայն ձկանէն՝ որ կը կոչուէր Koraxinos , գլ. Coracin կամ Corbeau: — Խէր (ինչպէս կը մեկնուի ի Յաւելուածի Հայկական Բառարանի աշակերտաց Միութեամբ Աբբայի) է Ուսելի ինչ յառաջին կաթանէ կովու՝ յոր կը խառնեն եւ հաւկիթ, եւ կը թողուն որ մածնոյ պէս թանձրանայ, կարծեմ նոյն է եւ յն. $\Pi\upsilon\tau\iota\alpha$,

Premier lait qui vient aux vaches après avoir vélé [որ հայերէն կը կոչենք Գ-Լ], եւս՝ Mets préparé avec le premier lait des vaches. — Առձեռնի Բ. տպ. կը գրէ, "Բաժին, ուսելիք մը (Թերեւս մածուն)", — "Խէր. տեսակ մը մածուն" [այս՝ եւ հաղորդած եմ ի ժամանակի Բ. տպ. Բառարանի]: — "Կիւրդի, ուսելիք մը":

4. (Երես 239.) $\Theta\upsilon\gamma\alpha\rho\omicron\varsigma$, գլ. Garum, Saumure très estimée des anciens. Saumure, salaison, en général (Alex.). — Լա. Garum; Plin. Caviale, salsa fatta d'interiora di pesci, e principalmente di garo e di sgombro (Parsini). — Գլ. Garum; sorte de saumure que faisaient les Romains en recueillant les liquides qui s'écoulaient de petits poissons salés et qu'ils aromatisaient fortement (Լիտրէ): Տես Garum եւ յիմ Գաղղ. Հայ. Բառարանի, ուր գրած եմ հորէ, յիշեմ հորէ: Նոր Հայկ. որ զՄորէ ի Մանդակունոյ միայն գիտէ, կը մեկնէ զայն "հորէն կամ հորէն, Կիւրդի ուսելիք, ըստ որում եւ Առձեռնին:

ԼԳ. 2685 [տպ. 2585]. "Սակուղաջուր? Ի գրոց է Թէ ի լոյ, եւ ինչպիսի՞նք է, չէ նշանած գիտուն բառահաւաք մի, — Տես զոր ինչ ըսի ի համարն Ի. Ի. Գիտողութեանն:

= Եթէ լաւ կը յիշեմ՝ Սակուղաջուր կոչած է Լ. Մանուէլ Բաջունի յիւրում $\Sigma\alpha\gamma\alpha\pi\epsilon\nu\mu$ գլ. Sagapenum, որ սաստկահոտ խեղձ մի է, անշուշտ վասն զի երկրքին եւս կը սկսին Ս-ի, Sag. Առձեռնին կ'ըսէ. "Սակուղաջուր, գ. խոտի մը ծուծ", իսկ Նոր Հայկազեանն. "Սակուղաջուր, գ. բառ անյայտ, որպէս Հիւթ բանջարոյ եւ արմտեաց. "Կեր զսակուղաջուրն, եւ չեն ինչ պէտք քեզ եփել ինչ,՝ Վարք Հարանց, ձեռագիր: Տես եւ կասկած թանալ ի Կիւրդի, քանի որ որոշ որոշ գրեալ է ի Վարս Հարանց, Լ. Ա., երես 571. "Եղբայր՝ ոմն Եհանն ԳՏԿԱՅԻՆ Սիսոյ, եւ ասէ: Զխորդ վարեցայ ի խղին իմում: Ասէ ցնա ծերն. կեր Կիւրդի, եւ չեն ինչ պէտք քեզ եփել ինչ,"

ԼԳ. 2688. "Սաղէ-տակ. Թուի կամ ցախ մի, ուսկից աւել շինեն,՝ Թէ ուր գտած է Լ. Ալիշան զայս Սաղէ-տակ, կ'իմանանք ի Թ. 642. "Եղբուն՝ ցախ է ծանծաղարմատ, այսինքն սաղ? է տակն, Եղբուն ասի, յայգիսն բուսնի, աւելի կապեն զինքն,՝ Լուծմունք Գր"՝ Նարեկացւոյ Աղթից:

= Նոյնպէս եւ Նոր Հայկազեանն Սաղէ-տակ Թուի մի ստեղծած է ի բառն Եղբուն. "Եղբուն ասի յոմանց (Թերեւս շփոթեալ ընդ երբայեցերէն Ին) Յախ աւելի Թուին, որ եւ ուսկից Սաղէտակ. Լուծմունք Նարեկացւոյ,"

կամ կարմիր գեղեցիկ ծաղկներով, իբրեւ 10 կամ 12 տեսակ,,

= Լաւ եւս կ'ըսէ Կոր Հայկ. յետ նշանակելոյ զՅեց հանդերձի, Կ-Է. "ի բառս Գաղանոսի գրի. "Երպիտոս, Յեց,, արդ յն. էր-
πετρος Սողուն, Զեռուն. իսկ էր-
πης Ախտ' որ սողի, իբր եւ-
անհէ: Այլ Ստեփ. Լեհ. [իմա՝
Ռոջքեանն] կամ ընթեռնուլ Յեց, եւ վերածէ
ի յն., Լտ. Eriphia, իբրու խոտ ինչ եօթնաճղի,
ծիրանի ծաղկամբ՝ մշտասերմն,,:

Գաղ. Գ կը գրէ "Երեւոս, Յեց,, ալ
Գաղ. Բ՝ "Երեւոս [Գաղ. Ա եւ Գ՝ Երեւոս]՝
Յեց,, Այս Երեւոս՝ ինձ եւս թուի թէ է
յն. էր-
πης (սեռական էր-
πης = Երեւոս)
հիւանդութիւն, գղ. Herpe (ըստ լատիէի Her-
pès), espèce de darte, ազգ ինչ որքեան,
Յեց հիւանդութիւն յիշատակեալ է եւ ի
Բժշ. Ա. "Ծեծեւ զգա [զմայր փայտն] եւ ի
վերայ Յեց՝ դնել՝ որ է գէշ ցան՝ օգտէ,, Լոյ-
սոս, Թ. 1936: — "Գալար ծեծածն [Բեզ
խոտոյ] զաղդեղի վեր, եւ Յեց՝ որ է գէշ ցան՝
մէնակ սրբէ,, անդ, Թ. 3185: Համեմատէ ընդ
գղ. Teigne, որ է 1. Յեց հանդերձի, եւ
2. Գոնջութիւն, թուրքերէն Էլէլէ:

(Է-Է-Է-Է-Է-Է-Է-Է)

ՍԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

L. DIEU, Le commentaire arménien de S. Jean Chrysostome sur Isaïe (A. VII—LXIV) est-il authentique? Ի թերթին Revue d'histoire ecclésiastique, Louvain 1921, էջ 7—30.

Յոյն ձեռագիրները Ոսկեբերանի Եսայեայ Մեկնութեան փոքրիկ մէջ մասն է որ պահած են մեզի (Ես. Ա—Ը, 10), ու պահուած այս հատուածները նկատուած են ընդհանրապէս նախկին ճառերէ վերստին խմբագրուած գործեր, ուր ի զուր է որոնել Ոսկեբերանի հոկտորական արուեստը (Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur, III, էջ 336): Հայ դասական մատենագրութեան շարքին մէջ սակայն կայ աւանդուած համանուն մեկնութիւն մը¹, որ կ'ընդգրկէ Եսայեայ մար-

գարէութեան ամբողջ գլուխները (Ա—ԿԳ). ան-
գնահատելի արժէք կրնայ ունենալ հետեւաբար
այս դասական գործը, եթէ սակայն նախ նոյնին
վաւերականութեան հարցին նպաստաւոր մեկ
լուծումը վերջնականապէս զմեզ անգործացնէ:

Մեկնութեանս Հրատարակիչը իր տրամա-
դրութեան տակ ունեցած է միակ ձեռագիր մը,
մերձաւորապէս ԺԲ դարէն, "ըն վերպակօք եւ ի
տեղիս տեղիս պահասաւոր,, մանաւանդ սկիզբը
Եսայեայ Ա—Բ, 2 գլուխներու մեկնութիւնը,
մէջ տեղը՝ ԻԱ.—Ի. գլուխներու եւ վերջը
ԾԳ. գլխէն մինչեւ վերջին գլխուն մեկնութիւնը:
Եղած է թէեւ ուրիշ օրինակ մըն ալ "առ ոմանոս
յազգայնոց (լատիներէն թարգմանութեան մէջ
աւելի որոշ apud Sergium Djalalianum, էջ IX) ի պահասեալ հոտորակացն օրինակիս
մերոյ, այլ քանզի ցարդ չեղնն մեզ դէպք ի
ձեռս բերելոյ զնոսին,, ստիպուած է Հրատարա-
կիչը գոհանալ իրեն տրամադրելի միակ օրինա-
կով: Հրատարակութեանս կցուած "Յաւե-
լուած,,ին մէջ սակայն ջանացած է մատչելի ընել
հասարակութեան այլեւայլ կարեւոր ընթեր-
ցուածներ "հատուածոց մեկնութեան Եսայեայ
գտելոց ի ճառընտիրս վանացս, բաղդատեալ
ընդ օրինակի տպագրին մերոյ,, (էջ 473—487,
լատ. թրգմ., էջ 461—468), ուր կայ նաեւ
Ես. ԻԸ, 16 գլխուն մեկնութենէն ընդարձակ
հատուած մը, զոր հրատարակիչը կը վերագրէ
անկասկած Ոսկեբերանի, որովհետեւ ունի
խորագիր մը "նորին Յովնաննու Ոսկեբերանի
ի մեկնութենէ մարգարէին Եսայեայ,, եւ
յետոյ որովհետեւ Գէորգ Սկեբերանոյ եւ
Գաւիթ Բահանայի քաղուածոց մեկնու-
թիւններուն մէջ այս հատուածէն կտորներ յա-
ռաջ կը բերուին Ոսկեբերանի անունով: Այս
հատուածը հետեւաբար վերնտիկեան ձեռա-
գրին Եսայեայ ԻԱ.—Ի. գլուխներու մեկնու-
թեան թերին մասամբ գոնէ կը լրացնէ:

Մեկնութեանս տարօրինակ ոճը մղած է
անտարակոյս Հրատարակիչը շօշափելու նաեւ
բացառաբար մեկնութեանս վաւերականութեան
խնդիրը, որ լուծուած է բնականաբար հաստա-
կան: Այսպէս կըրակացնելու պատճառներ
ունեցած է Հրատարակիչը անշուշտ, ձեռագրին
ճոխութենէն զատ, ԺԲ.—ԺԳ. դարերու հայ
բաղմամբի հեղինակներու միաձայն վկայու-
թիւնը, մեկնուած գրական բնագրին բնութիւնը,
մեկնութեան կղանակին եւ աստուածաբանական

¹ Երանելոյն Յովնաննու Ոսկեբերանի մեկնութիւն
Եսայեայ մարգարէի, Վենետիկ 1880. եւ լատիներէն թարգ-
մանութեամբ "In Isaiam prophetam interpretatio S. Ioan-
nis Chrysostomi archiepiscopi Constantinopolitani nunc

primum ex armenio in latinum sermonem a Patribus
Mechitharistis translata, Venetiis 1887: